

ТМ	Г. XXXII	Бр. 1	Стр. 77 - 83	Ниш	јануар - март	2008.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 811.163.41'373.21:811.214.58(497.11-11)

Прегледни чланак

Примљено: 26.06.2006.

Недељко Богдановић

Филозофски факултет

Ниш

ТРАГОВИ РОМА У ТОПОНИМИЈИ

Резиме

У раду се указује на трагове живота и рада Рома у топонимији неколико општина источне Србије (Сокобања, Књажевац, Сврљиг, Пирот, Бела Паланка). Ти трагови су скромни, али ипак постоје, уклапајући се у топонимске обрасце какве је градио српски језик на овом подручју.

Кључне речи: топоним, цигански, српски језик, Роми, Роми источне Србије

Топоними су називи реалија у простору и у српским говорима југоисточне Србије постоји, као и другде, сложен систем именовања, у зависности од конфигурације терена, састава тла, постојања вода, биљног покривача, животињског света који на тлу оставља траг, саобраћајница, карактера обделавањих површина, а уз све то места се именују и по људима, догађајима, случајевима. То су, дакле, језички знаци који служе да се човек боље оријентише у простору и да своја сазнања пренесе другоме.

Топониме стварају људи који на дотичном простору живе и није реткост да се у ономастикону, то јест у систему називља, препознају трагови језика (и народа) који су ту живели у даљој или ближој прошлости, који су се простором кретали. Разуме се, јаче трагове оставља народ који дуже на једном простору живи, који тај простор обделава, који га спознаје, претвара у језичке ознаке, тј. именује.

Роми су народ који се одликује покретљивошћу, кратким задржавањем у некој средини, бави се занимањима која нису везана за

земљу. Истраживања показују да велики број топонима настаје према имену власника земље (Басина бара, Бецин брег, Златковић 2003, 146), али међу власницима вековима није било Рома! Отуда су оскудни трагови ромског живљења иначе, па и југоисточној Србији која нам је сада у пажњи. Трагова тога живота има и ми смо у прилици да на основу података у топонимији Тимока (Т), Заглавка (З), Сврљига (С), Сокобање (Сб), Пирота (П₁ и П₂) и Беле Паланке (БП) саопштити нека сазнања о траговима живота Рома на овим просторима, сачуваним у топонимији.¹

Из Тимока имамо: *Циганска падина* (стр. 159), *Циганска шума* (205), *Цигански поток* (205), *Циганска бучина* (278), *Цигански дол* (297), *Циганска река* (337), *Цигансћи брег* (337).² (Рајковић 1990).

За Заглавак, крај источно од Књажевца, код Јакше Динића читамо: "Цигана је у сваком, мало боље стојећем, селу увек било по једно-две породице које су се бавиле коритарским и ковачким занатом, док су њихове жене по селу просиле. Будући у гену врло покретљиви, једни су напуштали село, а други су долазили, а било је и оних чергара који су стално путовали од места до места. Од њих су настали следећи топоними: *Циганска мала*, *Циганска гробишта*, *Циганска падина*, *Циганска преслап*, *Циганско лице*, *Циганско падалиште*, *Циганско*, *Цигансћи бунар*, *Цигансћи дол*, *Цигансћи поток*, *Цигансћи чукар*, *Циганштина*." (Динић, 2004, 77)

У Сврљишком крају: *Падалиште*; *Циганка*, *Циганска њива*, *Циганска чука*, *Циганска шума*, *Цигански дел*, *Цигански камен*, *Цигански поток*, *Цигански кладанац*, *Циганчица*; *Чаргарка*. (Богдановић 2006).³

За Сокобању имамо: *Циганска пољана* (379), *Цигански ора* (383), *Циганска мала* (396). (Вукадиновић 1990).

Пиротски крај делимично је представљен радом Јовановић и сар. 1996: *Цигање* (133), *Циганска гробишта* (133), *Циганска вртача* (143), *Циганско гробље* (164), *Циганска орница* (180), *Циганска падина* (180), *Цигансћи рт* (180).

Други део пиротског краја (П₂), старопланински, доноси врло оскудне податке: *Циганска падина* (122), *Циганска пољана* (153).⁴

¹ Извори граће су: Т: Рајковић 1990; З: Динић 2004; С: Богдановић 2005; Сб: Вукадиновић 1990; П₁: Јовановић и сар. 1996; П₂: Златковић 2003; БП: Ћирић 1997.

² И овај оскудни узорак топонима садржи по неку одлику локалног говора, по којој одступа од стандардног језика. У овом случају ради се о промени *к > ђ* испред вокала *и*, што је карактеристично за говоре тимочко-лужничког типа, док се на осталом терену одржава наставак *-ски*.

³ У штампаним је наш рад *Микротопонимија Сврљига* (Ономатолошки прилози), где ће, са објашњењима, и одговарајућим атарима, бити наведен сваки од наведених топонима.

⁴ Иако је овако оскудан број топонима образованих од етнонима Циган-, на истом подручју етноними нису тако непознати. У истом извору бележимо: *Турска*

Белопаланачки крај: *Циганџи вртоп* (49), *Циганска воденица* (59), *Циганска горња мала* (59), *Циганска гробишта* (59), *Циганџи кладанац* (85), *Циганџи пут* (85), *Циганџи гроб* (98, 141, 176), *Циганче* (98), *Циганска падина* (102, 236, 240), *Циганска вртача* (102, *Циганска пољана* (112, 203), *Циганско гробље* (172), *Циганџи кладенци* (191), *Циганска врвина* (302), *Циганска бара* (231, 252), *Циганско* (266). (Ћирић 1997)

Мали број топонима с антропонимом у структури може се такође везати за ромски живаљ, ако се зна да су једино Цигани (пored, разуме се, Турака у градовима!) носили муслиманска имена у овом крају (где се врло ретко називи простора именује по Турцима, евентуалним власницима земље).⁵ У такве бисмо топониме, с великом резервом, могли навести следеће: *Ајиша* (Ћирић 1997, 179), *Смилова падина* (Ћирић 179, 256), *Османов дел* (Богдановић). Чест и уопштен надимак за Цигане, због тамне боје, у овим крајевима је Муја, Мурџа или Мрџа. Неки топоними изведени су и од ових надимака. Наводимо и један занимљив назив из БП. Тамо се тле под њивама, у белопаланачком атару, зове *Мурица*, за који се вели и следеће: "... у последње време се формира и нови насељски крај, претежно од ромског становништва (Ћирић 1997, 57)." За топоним *Мујина дувка* (С, село Драјинац) имамо обавештење да је то кречњачка јама у коју су бацане стрвине, а тај непријатан посао обављао је неки Циганин Муја (Богдановић). Уселу Извору постоји *Муинско* (имање), а на споју атара Гушевца и Околишта *Мрџин дол* (Богдановић).

Гледано са становишта "шта се именује" оваквим топонимима, могућа је оваква систематизација:

а) географски појмови: *брег*, *вртача* x 2, *вртоп*, *дел*, *дол* x 2, *камен* (= стена, стење), *лице* (страна узвишења окренута сунцу), *орница*, *падина* x 5, *пољана* x 3, *преслап*, *чука(р)* x 2, *рт*;

бара, *поток* x 3, *река*;

бучина, *ора*, *шума* x 2;

б) простор за обделавање: *њива*;

гробишта (стр. 117), *Турска чешма* (117, 153), *Турџи камик* (153), *Јеврејско кладанче* (125), *Арнаутско кладенче* (146), *Црновлнска гора* (153), *Црновлнсче колибе* (153), *Влашка падина* (156), *Ашине врбе* (128, ако се ово може везати за Ашане, а и они с, као и Црновлнци, спомињу у историји ових крајева!). Овако је мање-више и на другим странама истраживаног подручја. У сврљишком крају, рецимо, поред основе Циган- јављају и: Влах (*Влашћи дол*), Грк (*Грчка мала*), Ера (*Ерина страна*) итд.

⁵ Другачији пример налазимо у регијама где је земља другачија, а турска управа дуже трајала. Тако је у бујановачком и прешевском крају страних елемената међу којима је највише турцизама (90 од 130 назива према 1464 укупно) близу 9%. (Маринковић 2002, 140, 144). Па и тамо један једини пример односио би се на Роме. То су *Циганке*, њиве у Трејаку (исто, 71)!

- в) насеобине: *мала* x 3, *падалиште* x 2;
- г) саобраћајнице: *врвина*, *пут*;
- д) објекти за снабдевање водом: *бунар*, *кладенац* x 3;
- ђ) објекти мануфактуре: *воденица*;
- е) гробље: *гроб*, *гробље* x 2, *гровишта* x 5.

Судећи према изложеном, највише топонима односи се на географске појмове (орониме, фитониме, хидрониме). *Мале* именују стална станишта, а *падалишта*, повремена.⁶ Према нашем сазнању и *пољане* су у ствари простори на којима се повремено (сезонски) настањују чергари (обично калајџије и котлокрпи). Таква се једна пољана (њиве поред пута у атару села Плужина, Сврљиг) и назива *Чаргарка*. *Циганчица* (с. Тијовац, Сврљиг) сада је шумовити врх, али, како су информатори рекли, с остацима неких кућа.

О некој привредној делатности сведоче једино Циганска *њива* и Циганска *воденица*. Њива је и *Циганче* у атару села Горња Коритница (БП), и једна *Циганитина* (Берчиновац, З), као неплодно земљиште (Динић 2004, 126). Није сигурно да је то и *Циганска орница* (село Топли Дол, П), јер апелатив орница / арница често значи и чистину, а овде се и дефинише као "пропланак" (Јовановић и сар. 1996, 180). О неком власничком односу, имајући у виду праксу именовања простора о којем је реч, сведоче топоними: Цигански *ора* (према неком орашу који је припадао Циганима), *Циганско* (под којим се подразумева "имање").

Називи за гробља сведоче о пракси издвојеног сахрањивања Рома у насељима која имају и другачије становништво.

Ограничено подручје и оскудни подаци ипак нам омогућавају нека сазнања о траговима постојања, живота и рада Рома у једном делу периферне територије српског народа и српског језика. Та сазнања могу се изложити као следећа.

У врло богатој микротопонимији, мали постотак припада и топонимима везаним за постојање и живот Рома.

Сви такви топоними, ако су изведени од етнонима, у основи имају ознаку: *циган-* (-ска, -ски, -ско; -ка; -че, -чица; -итина). Сем ретких изузетака (*Циганче*, *Циганчица*, *Циганитина*, *Чаргарка*) ови

⁶ О речи Падалиште, с другог становишта, писали смо у књизи *Бучумика у звону* (Ниш 2005). Са страница 48-49, илустрације ради, доносимо део текста. " /.../ у грађи Речника (црнотравске) Калне Стојана Глигоријевића /налазмо/ 'Ако те појурим, нече се заустајиш ни на *циганско падалиште*'. У сврљинској Копајкошари чули смо: 'Несте ни за *циганско падалиште* (немирној деци)'. У ствари, *циганско падалиште* /.../ је место где чергари, номади "падну" /.../ застану, подигну своје шарене черге и привремено се сместе. /Такво падалиште има/ у Кренти, на Тресибаци, где су некада чергари-котлокрпи и калајџије пристизали и "падали" на конак. Сада /у топониму/ живи само успомена на некадашњу веселу дељу грају на месечини."

топоними су двочлане синтагме, са одредбеним делом који садржи етнотоним (*Циганска мала*, итд.). Етнотонимску компоненту не садржи топоним *Падалиште*, иако се значењем везује за живот Чергара.

Топониме које смо овде означили као сведоке о постојању и животу Рома на означеном простору дали су нероми, односно Срби, и они одговарају језичком систему српског језика. Топоними настају и према врло секундарним околностима,⁷ због чега се не могу узимати здраво за готово. Рецимо, *Влашћи дел* у атару села Рагодеша, није именован према Власима, већ је то "место на коме се, поред извора Шопур, састајали печалбара из Рагодеша и суседних села и одлазили у Влашко на печалбу" (Јовановић и сар. 1996, 151).⁸

Најзад, језички подаци и наша позивања на њих, само су секундарне, посредне, чињенице о Ромима, које се придружују историјским и другим етнографским подацима, који говоре о томе да је некада Рома у селима било и више, а сада су углавном то житељи градова, док их у селима, како наши извори говоре, једва, или врло ретко, има. И још нешто, шире подручје и богатија грађа, вероватно би дали и поузданије закључке.

* * *

Блиска овој теми су и нека наша ранија запажања из којих следи чланчић о *падалишту*, који овде, примера ради, доносимо из књиге "Бучумика у звону" (Ниш, 2005).

Падалиште

Падалиште се на подручју југоисточне Србије јавља у топонимији и најпречи пут за одгонетање његовог смисла био би да је то "место где се пада". Тако и јест, само о каквом је падању реч. Могло би то бити стрмо место, којим иде неки пут или стаза, па бисмо имали случај преласка *апелатива* (једног географског појма) у оним, истина, фигуративним путем. Али, неколико Падалишта која знамо баш нису на стрмини, већ на равнини, на равништима (зар и један Мурат, силан и с војском многобројном, не паде једном управо на равко Косово поље!), и то у близини насеља, надамак селу. У питању је, изгледа, неки други тип падања.

⁷ Рецимо, у једном селу Алексиначког Поморавља једно поље под њивама именује се као "Код слово А", а повод је баналан, а очигледан: ту је био дрвени стуб електричног вода, у облику слова А, односно двојка повезана пречанком!

⁸ У том смислу можда овде Шопур и Рагодеш више говоре о етникуму који је ова имена дао, него само именовање типа "Влашки".

Решење загонетке нуди, чини се, једна изрека, у ствари претња, коју смо чули на више места, а налазимо је и у грађи Речника (црнотравске) Калне Стојана Глигоријевића, која гласи: "Ако те појурим, нече се заустајиш ни на *циганско падалиште*."⁹ У сврљишкој Копажкошари чули смо: "Несте ни за *циганско падалиште* (немирној деци)". У ствари, циганско падалиште је оно наше *падалиште* с почетка написа. То је место где *чергари*, номади "падну" (тако некад Мурат паде на Косово!), застану, подигну своје шарене черге и привремено се сместе.

Постојала је једна групација Рома, *чергара*, који, тако, воле путовати, и брзо се, кад устреба, ненадно (и увек привремено) настанити онде где падну и допадну (али најбоље на чистини поред воде!), па се таква места зову *падалишта*. Падалишта као топониме можете срести у више атара источне Србије (а има их, веле, и у кладањском крају) и прва помисао, рекосмо, јесте да је то стрмо па се може, за време киша и клизавица, падати. А није. То је некадашње циганско падалиште, а сада само Падалиште, са великим П. Има га у Кренти, на Тресибаци, где су некада чергари-котлокрпи и калајџије пристизали и "падали" на конак. Сада живи само име као успомена на некадашњу веселу децју грају на месечини.¹⁰

Литература

- Богдановић 2006 – Н. Богдановић: *Микротопонимија Сврљига*; Ономатолошки прилози, XVII, Београд 2005.
- Вукадиновић 1990 – В. Вукадиновић: *Топонимија Сокобањске котлине*; Ономатолошки прилози, XI, Београд 1990, стр. 367-398.
- Динић 2004 – Ј. Динић: *Ономастика Заглавка*; Ономатолошки прилози, XVII, Београд 2004, стр. 5-404.
- Златковић 2003 – Д. Златковић: *Микротопонимија Старе планине*; Пиротски зборник, бр. 27-28, Пирот 2003, стр. 157.
- Јовановић и сар. 1996 – *Микротопонимија слива Темштице и Топлодолске реке* (ред. И. Јовановић); Пиротски зборник, бр. 22, Пирот 1996, стр. 115-189.
- Маринковић 2002 – Ј. Маринковић: *Микротопонимија бујановачког и прешевског краја*; Ономатолошки прилози, XV, Београд 2002. (сепарат 1-282).
- Рајковић 1990 – Ј. Рајковић: *Ономастика Тимока*; Ономатолошки прилози, XI, Београд 1990, стр. 107-366.
- Ћирић 1997 – Ј. Ћирић: *Ономастика белопаланачког краја*; Ономатолошки прилози, XIII, Београд 1997, стр. 37-338.

⁹ С. Глигоријевић није више међу живима, али је грађа (преко тридесет хиљада листића) на обради у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

¹⁰ "Има испод сигнала, према Нишевцу, место звано Росуља, и Падалиште, а Ђока Јовановић, Циганин давно ме је (1989) обавестио да су ту, најпре, Цигани, приближавајући се из Лалинца – ранијег станишта, Сврљигу, живели." С.П.

Nedeljko Bogdanović, Niš

TRACES OF ROMA IN TOPONIMY

Summary

The paper points to the traces of life and work of Roma in toponymy of several regions in the East Serbia (Sokobanja, Knjazevac, Svrljig, Pirot, Bela Palanka). Those traces are humble and yet still existant and encompassing in the toponimy patterns found in the Serbian language in this region.

Key Words: Toponym, Roma Language, Serbian, Roma, Roma of the East Serbia.